NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 7

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 8

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

वयम् अभ्यासं कुर्मः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 7 Sanskrit · Deepakam · Chapter 8 — हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः

EX

वयम् अभ्यासं कुर्मः

8 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6 Q7 Q8

3

PR

परियोजनाकार्यम्

3 questions · Q1 Q2 Q3

12

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.

The word-meaning table of the lesson (p. 91) already gives Hindi and English meanings; its column “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” is for each student’s own mother tongue.

हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिका (पृ. 91) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है।

NCERT Archive

EX

CLASS 7 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 8

वयम् अभ्यासं कुर्मः

Solutions · 8 questions · समाधान · ८ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा 'आम्' अथवा 'न' इति वदन्तु लिखन्तु च —

(क) किं वयं पृथिव्याः पुत्राः पुत्र्यः च स्मः ?

(ख) किं रत्नम् अन्विष्यति ?

(ग) किं शीलं श्रेष्ठम् आभूषणम् अस्ति ?

(घ) किं शरीरम् आद्यं धर्मसाधनम् ?

(ङ) किं गुणानां सर्वदा एव आदरः भवति ?

(च) किं क्रियाशीलः एव विद्वान् भवति ?

(छ) किम् अस्माभिः केवलं मनोरञ्जकानि वाक्यानि वक्तव्यानि ?

(ज) यः सदा सुखम् इच्छति, किं सः विद्यां प्राप्नोति ?

ANSWER उत्तर

(क) आम् वयं पृथिव्याः पुत्राः पुत्र्यः च स्मः ।

p. 86, verse 1 (Yes: the Earth is our mother and we are all her sons and daughters.)

हिन्दी: हाँ — पृथ्वी हमारी माता है और हम सब उसकी सन्तान हैं।

(ख) न रत्नं न अन्विष्यति, तत् (ग्राहकैः) मृग्यते ।

p. 86, verse 2 (No: the gem does not search for the buyer — the buyer searches for the gem.)

हिन्दी: नहीं — रत्न ग्राहक को नहीं ढूँढता, ग्राहक ही रत्न को ढूँढते हैं।

(ग) आम् शीलं श्रेष्ठम् आभूषणम् अस्ति ।

p. 90, verse 9 (Yes: character (शीलम्) is the supreme ornament.)

हिन्दी: हाँ — शील (चरित्र) सबसे बड़ा आभूषण है।

(घ) आम् शरीरम् आद्यं धर्मसाधनम् अस्ति ।

p. 87, verse 3 (Yes: the body is the first instrument for performing dharma.)

हिन्दी: हाँ — शरीर धर्म-पालन का पहला साधन है।

NCERT Archive

(ङ) **आम्** गुणानां सर्वदा एव आदरः भवति ।
p. 88, verse 6 (Yes: virtues are always respected.)
हिन्दी: हाँ — गुणों का सदा ही आदर होता है।

(च) **आम्** क्रियाशीलः एव विद्वान् भवति ।
p. 89, verse 8 (Yes: the one who puts knowledge into action is the truly learned.)
हिन्दी: हाँ — जो ज्ञान को आचरण में लाता है, वही सच्चा विद्वान् है।

(छ) **न** अस्माभिः हितकारकं मनोहारि च वाक्यं वक्तव्यम् ।
p. 90, verse 10 (No: our words should be beneficial as well as pleasing, not merely entertaining.)
हिन्दी: नहीं — हमारे वचन हितकारी भी हों और मनोहर भी, केवल मनोरंजक नहीं।

(ज) **न** यः सदा सुखम् इच्छति, सः विद्यां न प्राप्नोति ।
p. 88, verse 5 (No: one who always seeks ease and is lazy cannot gain knowledge.)
हिन्दी: नहीं — जो सदा सुख चाहता है और आलसी है, वह विद्या प्राप्त नहीं कर सकता।

(क) आम् · (ख) न · (ग) आम् · (घ) आम् · (ङ) आम् · (च) आम् · (छ) न · (ज) न

NCERT p. 86: पृथिवी माता — we are her children (for 1 क)

NCERT p. 88: विद्यार्थी vs सुखार्थी (for 1 ज)

NCERT p. 87: शरीरम् आद्यं धर्मसाधनम् (for 1 घ)

NCERT p. 89: क्रियावान् पुरुषः (for 1 च)

NCERT Archive

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु —

(क) आद्यं धर्मसाधनं किम् ?

(ख) कीदृशं वचः मा ब्रूहि ?

(ग) श्रेष्ठम् आभूषणं किम् अस्ति ?

(घ) सर्वेषां मनुष्याणां माता का अस्ति ?

(ङ) रत्नानाम् अन्वेषणं के कुर्वन्ति ?

ANSWER उत्तर

(क) शरीरम्
The body · शरीर
p. 87 — "शरीरं खलु आद्यं धर्मसाधनम्"

(ख) दीनम्
Helpless / pitiable (words) · दयनीय (वचन)
p. 89 — "(त्वं) दीनं वचः मा ब्रूहि"

(ग) शीलम्
Character · चरित्र (शील)
p. 90 — "शीलं परं भूषणम्"

(घ) भूमिः (पृथिवी)
The Earth · पृथ्वी
p. 86 — "भूमिः माता (अस्ति)"

(ङ) ग्राहकाः
The buyers / seekers · ग्राहक (खरीदार)
p. 86 — "ग्राहकाः एव रत्नानाम् अन्वेषणं कुर्वन्ति"

(क) शरीरम् · (ख) दीनम् · (ग) शीलम् · (घ) भूमिः · (ङ) ग्राहकाः

NCERT Archive

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु —

(क) कः विद्वान् अस्ति ?

(ख) गुणिषु पूजास्थानं किम् ?

(ग) कः विद्यां न प्राप्नोति ?

(घ) मनुष्यः विद्याम् अर्थं च कथं साधयेत् ?

(ङ) कीदृशं वचनं दुर्लभम् ?

ANSWER उत्तर

(क) यः क्रियावान् पुरुषः सः विद्वान् अस्ति ।

p. 89, verse 8 (The person who acts on what he has learned is the learned one.)

हिन्दी: जो पुरुष क्रियाशील (ज्ञान को आचरण में लाने वाला) है, वही विद्वान् है।

(ख) गुणिषु गुणाः एव पूजास्थानं भवन्ति ।

p. 88, verse 6 (Among the virtuous, the virtues themselves deserve worship — not gender or age.)

हिन्दी: गुणवानों में गुण ही पूजा के स्थान होते हैं, लिङ्ग या आयु नहीं।

(ग) यः सदा सुखम् इच्छति, परिश्रमं न करोति, अलसः अस्ति, सः विद्यां न प्राप्नोति ।

p. 88, verse 5 (One who always wants comfort, avoids effort and is lazy does not gain knowledge.)

हिन्दी: जो सदा सुख चाहता है, परिश्रम नहीं करता और आलसी है, वह विद्या प्राप्त नहीं करता।

(घ) मनुष्यः क्षणशः विद्यां कणशः अर्थं च साधयेत् ।

p. 87, verse 4 (Learning should be earned moment by moment, and wealth particle by particle.)

हिन्दी: मनुष्य को क्षण-क्षण विद्या का और कण-कण धन का अर्जन करना चाहिए।

(ङ) हितकारकं मनोहारि च वचनं दुर्लभम् अस्ति ।

p. 90, verse 10 (Speech that is both beneficial and pleasing is rare.)

हिन्दी: जो वचन हितकारी भी हो और मनोहर भी, वह दुर्लभ होता है।

(क) क्रियावान् पुरुषः · (ख) गुणाः · (ग) सुखार्थी / आलसः · (घ) क्षणशः विद्या, कणशः अर्थः · (ङ) हितकारकं मनोहारि च

NCERT Archive

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु —

(क) शीलं परं भूषणम् ।

(ख) मनुष्यः पृथिव्याः सन्तानः अस्ति ।

(ग) गुणिषु लिङ्गं वयः च न महत्त्वपूर्णम् ।

(घ) हितकारकं मनोहारि च वचः दुर्लभं भवति ।

ANSWER उत्तर

Method: replace the underlined word with the matching question word (किम् / कस्याः / केषु …) and keep the rest of the sentence.

हिन्दी: रेखांकित पद के स्थान पर उचित प्रश्नवाचक शब्द रखें और शेष वाक्य वैसा ही रहने दें।

(क) किं परं भूषणम् ?

What is the supreme ornament? (शीलम् → किम्, neuter nominative)

हिन्दी: सबसे बड़ा आभूषण क्या है?

(ख) मनुष्यः कस्याः सन्तानः अस्ति ?

Whose child is man? (पृथिव्याः → कस्याः, feminine genitive)

हिन्दी: मनुष्य किसकी सन्तान है?

(ग) केषु लिङ्गं वयः च न महत्त्वपूर्णम् ?

In whom are gender and age not important? (गुणिषु → केषु, masculine locative plural)

हिन्दी: किनमें लिङ्ग और आयु महत्त्वपूर्ण नहीं हैं?

(घ) हितकारकं मनोहारि च किं दुर्लभं भवति ?

What is rare — beneficial and pleasing? (वचः → किम्)

हिन्दी: हितकारी और मनोहर क्या दुर्लभ होता है?

(क) किं परं भूषणम् ? · (ख) कस्याः · (ग) केषु · (घ) किं दुर्लभम् ?

NCERT Archive

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. पाठस्य आधारेण उदाहरणानुसारं समुचितं मेलनं कुर्वन्तु —

बायाँ स्तम्भ	दायाँ स्तम्भ
(क) क्षणशः कणशः साधयेत्	शरीरम्
(ख) सर्वश्रेष्ठम् आभूषणम्	गुणाः
(ग) रत्नं न अन्विष्यति, तत्	दुर्लभम्
(घ) आद्यं धर्मसाधनम्	शीलम्
(ङ) हितकारकं मनोहारि च वचः	विद्याम् अर्थं च
(च) पूजास्थानम्	मृग्यते

ANSWER उत्तर

(क) क्षणशः कणशः साधयेत् → **विद्याम् अर्थं च**
p. 87, verse 4 — "क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत्" (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है)

(ख) सर्वश्रेष्ठम् आभूषणम् → **शीलम्**
p. 90, verse 9 — "शीलं परं भूषणम्"

(ग) रत्नं न अन्विष्यति, तत् → **मृग्यते**
p. 86, verse 2 — "रत्नं न अन्विष्यति, तत् मृग्यते हि"

(घ) आद्यं धर्मसाधनम् → **शरीरम्**
p. 87, verse 3 — "शरीरं खलु आद्यं धर्मसाधनम्"

(ङ) हितकारकं मनोहारि च वचः → **दुर्लभम्**
p. 90, verse 10 — "हितं मनोहारि च वचः दुर्लभम्"

(च) पूजास्थानम् → **गुणाः**
p. 88, verse 6 — "गुणाः पूजास्थानं गुणिषु"

(क) विद्याम् अर्थं च · (ख) शीलम् · (ग) मृग्यते · (घ) शरीरम् · (ङ) दुर्लभम् · (च) गुणाः

NCERT Archive

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. पाठात् अधोलिखितानां पदानां समानार्थकपदानि चित्वा लिखन्तु —

(क) सुतः

(ख) प्रथमम्

(ग) धनम्

(घ) अवस्था

(ङ) वचनम्

(च) आचरणम्

ANSWER उत्तर

(क) पुत्रः
Son · पुत्र (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है)
p. 86 — "अहं पृथिव्याः पुत्रः (अस्मि)"

(ख) आद्यम्
First · पहला
p. 87 — "शरीरम् आद्यम्"; glossary p. 91: आद्यम् = प्रथमम्

(ग) अर्थम्
Wealth · धन
p. 87 — "विद्याम् अर्थं च"; glossary p. 91: अर्थम् = वित्तम् (धन)

(घ) वयः
Age · आयु
p. 88 — "न च वयः"; glossary p. 91: वयः = अवस्था

(ङ) वचः
Speech / words · वचन
p. 89 — "दीनं वचः मा ब्रूहि"

(च) शीलम्
Character · चरित्र
p. 90 — "शीलं परं भूषणम्"; glossary p. 91: शीलम् = आचरणम्

(क) पुत्रः · (ख) आद्यम् · (ग) अर्थम् · (घ) वयः · (ङ) वचः · (च) शीलम्

NCERT Archive

QUESTION 7 प्रश्न 7

७. उदाहरणानुसारम् अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां विभक्तिं निर्दिशन्तु —

(क) माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः ।

(ख) गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ।

(ग) शीलं परं भूषणम् ।

(घ) क्षणशः कणशश्चैव विद्याम् अर्थं च साधयेत् ।

(ङ) सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ।

(च) हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

ANSWER उत्तर

(क) पृथिव्याः — षष्ठी विभक्तिः
Genitive, singular (the son of the Earth) · षष्ठी, एकवचन (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण)

(ख) गुणिषु — सप्तमी विभक्तिः
Locative, plural (among the virtuous) · सप्तमी, बहुवचन — "गुणिन्" शब्द

(ग) शीलम् — प्रथमा विभक्तिः
Nominative, singular (subject: "character is the supreme ornament") · प्रथमा, एकवचन

(घ) विद्याम् — द्वितीया विभक्तिः
Accusative, singular (object of साधयेत्) · द्वितीया, एकवचन

(ङ) विद्यार्थिनः — षष्ठी विभक्तिः
Genitive, singular (the student's happiness) · षष्ठी, एकवचन — "विद्यार्थिनः सुखम्"

(च) वचः — प्रथमा विभक्तिः
Nominative, singular (subject of "दुर्लभं भवति") · प्रथमा, एकवचन

(क) षष्ठी · (ख) सप्तमी · (ग) प्रथमा · (घ) द्वितीया · (ङ) षष्ठी · (च) प्रथमा

NCERT Archive

QUESTION 8 प्रश्न 8

८. यत्र अग्रे स्वरः अस्ति तत्र अनुस्वारस्य स्थाने 'म्' लिखित्वा वाक्यानि पुनः लिखन्तु —

(क) न रत्नं अन्विष्यति ।

(ख) शरीरं आद्यं खलु धर्मसाधनम् ।

(ग) वयं अद्यतनं पाठं पठामः ।

(घ) त्वं अस्माकं गृहं आगच्छ ।

(ङ) अहं एकं प्रश्नं प्रष्टुं इच्छामि ।

(च) गुणं अर्जयितुं अधिकं प्रयत्नं करोतु ।

ANSWER उत्तर

Rule used (p. 94, मकारलेखनम्): if a vowel follows, the anusvara (ं) is written as **म्**; if a consonant follows, it stays as the anusvara. Only the anusvara directly before a vowel changes.

हिन्दी: अनुस्वार के बाद स्वर हो तो अनुस्वार के स्थान पर 'म्' लिखें; व्यञ्जन हो तो अनुस्वार ही रहता है।

(क) न रत्नम् अन्विष्यति ।

रत्नं + अन्विष्यति → रत्नम् अन्विष्यति (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण)

(ख) शरीरम् आद्यं खलु धर्मसाधनम् ।

शरीरं + आद्यं → शरीरम् आद्यं (before आ). "आद्यं" stays — खलु begins with a consonant.

(ग) वयम् अद्यतनं पाठं पठामः ।

वयं + अद्यतनं → वयम् अद्यतनं (before अ). "अद्यतनं", "पाठं" stay — a consonant follows.

(घ) त्वम् अस्माकं गृहम् आगच्छ ।

त्वं + अस्माकं → त्वम् अस्माकं; गृहं + आगच्छ → गृहम् आगच्छ. "अस्माकं" stays — गृहम् begins with a consonant.

(ङ) अहम् एकं प्रश्नं प्रष्टुम् इच्छामि ।

अहं + एकं → अहम् एकं; प्रष्टुं + इच्छामि → प्रष्टुम् इच्छामि. "एकं", "प्रश्नं" stay.

(च) गुणम् अर्जयितुम् अधिकं प्रयत्नं करोतु ।

गुणं + अर्जयितुं → गुणम् अर्जयितुम्; अर्जयितुं + अधिकं → अर्जयितुम् अधिकं. "अधिकं", "प्रयत्नं" stay.

अनुस्वार + स्वर → म् | अनुस्वार + व्यञ्जन → अनुस्वार (ं) ही रहता है

NCERT Archive

CLASS 7 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 8

PR

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 3 questions · समाधान · ३ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. अन्तर्जालस्य (Internet) साहाय्येन एतादृशीनां प्रेरणादायिकानां दशानां सूक्तीनां सङ्ग्रहणं कृत्वा भित्तिपत्रम् एकं रचयन्तु ।

ANSWER उत्तर

Poster content: the lesson itself holds exactly ten inspiring sūktis. Write these ten, with their meanings, on the wall-chart and decorate it with drawings.

हिन्दी: पाठ में ही दस प्रेरणादायक सूक्तियाँ हैं — इन्हें अर्थ सहित भित्तिपत्र (चार्ट) पर लिखें और चित्रों से सजाएँ।

१ माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः

p. 86 — The Earth is my mother; I am her son.

हिन्दी: पृथ्वी मेरी माता है, मैं उसका पुत्र हूँ।

२ न रत्नमन्विष्यति, मृग्यते हि तत्

p. 86 — The gem does not search; it is searched for.

हिन्दी: रत्न किसी को नहीं ढूँढता, उसे ही ढूँढा जाता है।

३ शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्

p. 87 — The body is the first instrument of dharma.

हिन्दी: शरीर धर्म-पालन का पहला साधन है।

४ क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत्

p. 87 — Earn learning moment by moment, wealth particle by particle.

हिन्दी: क्षण-क्षण विद्या और कण-कण धन अर्जित करें।

५ सुखार्थिनः कुतो विद्या, कुतो विद्यार्थिनः सुखम्

p. 88 — No learning for the pleasure-seeker, no ease for the learner.

हिन्दी: सुख चाहने वाले को विद्या कहाँ, विद्यार्थी को सुख कहाँ।

NCERT Archive

६ गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः
p. 88 — Virtues, not gender or age, deserve worship.
हिन्दी: पूजा के योग्य गुण हैं, लिङ्ग या आयु नहीं।

७ मा ब्रूहि दीनं वचः
p. 89 — Never speak pitiable (begging) words.
हिन्दी: दीन वचन मत बोलो।

८ यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान्
p. 89 — He who acts is the truly learned.
हिन्दी: जो क्रियाशील है, वही विद्वान् है।

९ शीलं परं भूषणम्
p. 90 — Character is the supreme ornament.
हिन्दी: शील सबसे बड़ा आभूषण है।

१० हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः
p. 90 — Speech both beneficial and pleasing is rare.
हिन्दी: हितकारी और मनोहर वचन दुर्लभ है।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. स्वमातृभाषायां प्रसिद्धाः कतिचन सूक्तीः लिखन्तु ।

ANSWER उत्तर

Answers depend on the student's mother tongue. **Sample answers (Hindi)**, each matched with a verse of the lesson:

हिन्दी: यह उत्तर विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा पर निर्भर है। नीचे हिन्दी के नमूना उत्तर पाठ के श्लोकों से मिलाकर दिए गए हैं —

१ बूँद-बूँद से घड़ा भरता है।
Matches verse 4 — कणशः अर्थं साधयेत् (wealth, particle by particle).

२ पहला सुख निरोगी काया।
Matches verse 3 — शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्.

३ अब पछताए होत क्या, जब चिड़िया चुग गई खेत।
Matches verse 4 — क्षणत्यागे कुतो विद्या (do not waste time).

NCERT Archive

४ कर्म ही पूजा है ।

Matches verse 8 — यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान्.

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. एताः सूक्तीः पठित्वा भवतां मनसि कः विचारः उत्पद्यते इति स्वभाषया लिखन्तु ।

ANSWER उत्तर

Personal reflection — write in your own words. **Sample answer (Hindi):**

"इन सूक्तियों को पढ़कर मुझे लगता है कि अच्छा जीवन गुणों से बनता है — शील, परिश्रम, समय का सदुपयोग और स्वस्थ शरीर । हमें केवल पढ़ना नहीं, इन बातों को जीवन में अपनाना भी चाहिए, क्योंकि क्रिया के बिना ज्ञान भार है । मैं प्रतिदिन समय का सही उपयोग करूँगा/करूँगी, सच बोलूँगा/बोलूँगी और सबके गुणों का आदर करूँगा/करूँगी ।"

कार्यकलापः (Activity): learn the ten sūktis by heart and recite them in class (कण्ठस्थीकृत्य कक्षायां श्रावयन्तु). No written answer is needed.

हिन्दी: इन सूक्तियों को कण्ठस्थ करके कक्षा में सुनाएँ — इसका कोई लिखित उत्तर नहीं है ।

NCERT Archive